

Сарипбекова А.Т.,* Севил Пириева-Караман

аға оқытушы, М.Әуезов атындағы ОҚУ. Шымкент, Қазақстан,
тарих ғ.к. (д.м.а.), Анкара университеті Шеттілдер Институты. Анкара, Түркия

ӘЛ-ФАРАБИ МҰРАСЫ –

АҚЫЛ-ОЙ КЕМЕЛІНДЕГІ БІЛІМ МЕН ІЗГІЛІКТІҢ КӨРІНІСІ РЕТІНДЕ

Автор корреспондент: lunagul77@mail.ru

Түйін: Мақалада ұлы ғалым, ағартушы, өз заманының философы әл-Фарабидің философиялық көзқарастары сипатталған. Олар ойшылдың дүниетанымдық көзқарастарын, оның әлемді жақсарту және жас ұрпақты дамыту идеяларын көрсетеді. Ойшылдың педагогикалық көзқарастарында бүгінгі күнге дейін өзектілігін жоғалтпайтын жастарды тәрбиелеу мәселелері қозғалды. Ғалымның трактаттарында Шығыс пен Батыстың философиялық идеяларының синтезі байқалады және дәл осы факт ұлы ойшылдың бүкіл философиясының ұтымды түйіні және орталығы болып табылады. Ойшылдың тіл мәселесіне деген көзқарасының мәні ашылады, ғылымдарды жіктеудегі тәрбиенің орны мен рөлі туралы мәселе қозғалады, жүйеленген ғалым зерттеулерінің қазіргі педагогика мен психология үшін маңыздылығы атап өтіледі.

Кілттік сөздер: әл-Фараби мұрасы, ағартушылық, зияткерлік мәдениет, педагогикалық мәселелер, педагогикалық көзқарастар, мәдени орталық, гуманизм, философиялық көзқарас, тұлғаның дамуы, адамгершілік пен парасаттылық, тәрбие мәселесі.

Кіріспе. Шығыс ойшылдарының педагогикалық көзқарастары жүйесіне тән ерекшелік жеке тұлғаның үйлесімді дамуына ерекше назар аудару болды. Тұлғаны дамыту процесіндегі жан мен тән үндестігіне байланысты мәселелердің кең ауқымын зерттеуге нағыз энциклопедиялық білімі бар ойшылдар өз еңбектерін арнады. Олардың қатарына Кинди, Фараби, Бируни, Авиценна, Аверроес, Туси, Ибн Халдун және басқа да ғалымдар жатады. Олар педагогикалық мәселелерді абстракті теория тұрғысынан емес, адамзат дамуының тіршілік процесінің бөлігі ретінде қарастырды. Бұл тәсіл шығыс ойшылдарының кейінгі дәуірлердегі еуропалық ағартушыларға айтарлықтай әсерін көп жағынан түсіндіреді. Ортағасырлық Шығыстың мәдени орталықтары рухани білім беру мекемелері - медреселер болды. Ондағы оқыту жоғары ғылыми деңгейімен ерекшеленді; философ-энциклопедистер тек сабақ беріп қана қоймай, оқытуды жетілдіруге ықпал ететін оқу құралдарын құрастырды.

Өз тұрастары тамаша ғалым және философ Әбу Насыр ибн Мұхаммед әл-Фарабиді (870-950) шығыс философтары «ал муалли и ас-саны» - екінші ұстаз деп атады. Бірінші ұстаз - «ал муаллим ал ауул» деп Аристотельді атаған. Ол Аристотельдің шығармалары туралы тамаша пікірлер айтты. Өзінің философиялық көзқарастарымен тығыз байланысқан жастардың ақыл-ой, адамгершілік, эстетикалық және дене тәрбиесі мәселелерін, педагогикалық еңбек мәселелерін егжей-тегжейлі зерттеген. Әл-Фараби көбінше ғылымды өз бетінше оқумен меңгеріп, аса зор табандылық көрсеткен, орасан табыстарға жеткен ғұлама. Ол әсіресе, грек ғылымы мен философиясын игеруді қолға алған. Мұнда үлкен шыдамдылық пен ыждаһаттылық көрсетеді, бір аңыз бойынша ол Аристотельдің «Жан туралы» дейтін еңбегін жүз рет, «Табиғи гармониясын» қырық рет, «Риторикасын» екі жүз рет оқыған көрінеді [1].

Теориялық талдау. Әлемдік ғылымға өлшеусіз үлес қосқан даңқты ғұлама, тұңғыш әдебиетші теоретик, данышпан ойшыл, кемеңгер философ әл-Фараби ислам идеологиясы фанатизмінің дәйекті қарсыласы болды. Ол Аристотельдің «Этикасына» пікір айта отырып, ең жоғарғы жақсылықтардың бәрі осы әлемде, тек ессіздер ғана оны басқа дүниеде деп ойлайды деп жазды. Тәрбие мәселесі Фараби үшін оның философиялық жүйесінің маңызды және күрделі бөліктерінің бірі болды. Тәрбиенің басты мақсаты, оның тұжырымдамасына сәйкес, игілікті істерді орындаудан тұратын ізгілікті игеру арқылы

адамды бақытты ету. Бірақ шынайы игі істерді орындау үшін адамгершіліктің қалыптасуына көмектесетін білім қажет.

Әл-Фараби трактаттарында таным құралдарымен ізгілікке тәрбиелеудің нақты әдістері ұсынылады. Фараби оны «жұмсақ» және «қатал» деп бөлді. Егер тәрбиеленушілердің өздері ғылымды игеруге, еңбекке және жақсы істерге деген ұмтылысын көрсетсе, онда бұл талпынысты нығайтуға көмектесетін жұмсақ тәрбие беру әдістері орынды. Егер тәрбиеленушілер ызақор, бағынбайтын, жалқау болса, оларға «қатал әдістерді», яғни мәжбүрлеуді қолдануға болады. Сонымен бірге мұндай әдістерді қолдану тәрбиеленушінің өзінің адамгершілік деңгейімен анықталуы керек. Демек, тәрбиелік қызмет, тәрбиеленушінің бақылауы мен тәжірибесімен үйлескен тәрбиешінің кең білімі мен жоғары адамгершілік қасиеттерін қажет етеді.

Шығыс философтары тәрбиелеудің мақсаты мен құралдары мәселелерін қарастыра отырып, көбінесе Аристотельдің «адамгершілік адамның психологиялық және биологиялық қасиеттері сияқты мұраға қалдырылмайды, ол жоспарлы жаттығулар мен әдеттердің нәтижесі болып табылады» деген идеясына сүйенді.

Тәжірибелік бөлім. Шығыс ғалымдарының ежелгі грек ойшылдарының идеяларына деген терең құрметіне қарамастан, олардың көпшілігі күмән тудырып та отырды. Мысалы, Фараби Аристотельдің адамгершілік ережелері мен олардың кодекстерінің трактовкасы тек әмбебап және абсолютті сипатта деп санады. Шындығында кез-келген бейімділік қиын жағдайда да өзгере алады. Әлі нақты моральдық көзқарастары, тіпті рухани қасиеттері қалыптаспаған, жаны потенция ретінде ұсынылған бала үшін оған тиімді әсер ететін жағдайлар жасалуы керек. Адамның адамгершілік бейнесін қалыптастыруда, Фарабидің айтуы бойынша, шешуші фактор - бұл белгілі бір қоғамдағы адамдардың қарым-қатынасы және адам еркі болып табылады.

Ғылыми білімдердің мазмұны мен әдісі туралы өзінің көзқарастарын ұсына отырып, Фараби кез-келген ғылымды зерттеу кезінде үш міндетті шартты сақтауды талап етті: нақты қағидаларды басшылыққа алу, осы ғылымға қатысты алынған эмпирикалық мәліметтерден қорытынды шығару және басқалардың пікірлеріне сыни көзбен қарау. Шығыста орта ғасырларда білімнің беделі өте жоғары болды және оны басқаларға беру қабілеті көптеген себептермен, оның ішінде энциклопедист - ғалымдардың іс-әрекеті арқасында өте жоғары бағаланды. Өздері өте білімді және адамгершілікті болғандықтан, олар адамдардың екі түріне - білімді қаскөйлер мен тақуа надандарға қарсы тұрды. Білімдері бар, бірақ адамгершілігі жоқ азғындар өз іс-әрекеттерімен ғылымның өзін жаман көрсетсе, ал тақуа надандар ақымақтықтың таралуына ықпал етеді деп есептеді. Бірақ бұл әлемде де адам «әмбебап ақылмен» қосылу арқылы бақытқа қол жеткізе алады, яғни белгілі бір интеллект деңгейін жинақтап, өзін адамгершілік жетілдіруге ықпал етеді.

Әл-Фараби жазғандай, мұғалім қызметінің мақсаты - бақытқа жету жолдарын табуға көмектесу. Мұғалім бәрін көре, ести білуі керек, көрегенді ақыл-ойға ие, принципті болуы керек, өз ойын жеткізе білуі керек, ғылымды меңгеріп қана қоймай, сонымен қатар өз білімін және білімге деген сүйіспеншілігін оқушыларына бере білуі керек. Мұсылмандық орта ғасырлардағы энциклопедист - ғалымдар Гегельдің айтуы бойынша, зияткерлік мәдениеті бойынша Батыс әлемінен озып, өз тұжырымдамаларын дамыта отырып, ежелгі дәуірлердің әр түрлі қайнар көздеріне - еуропалық антикалық, үнді философиясына, ежелгі Қытайдың қайнар көздеріне және басқаларға жүгініп отырды.

Әл-Фарабидің пікірінше, бақыт дегеніміз адамның адамгершілігіне негізделеді. Ақыл-ойды адамгершілік этикасымен тығыз қарастырады. Жақсы мінез-құлықты ақылдылықтың көрініс ретінде бағлайды. «Жақсы мінез-құлық пен ақыл күші болып, екеуі біріккенде – бұлар адамшылдық қасиеттер болып табылады, қасиеттер дегенде біз әрбір нәрсенің игілікті жағы, соның өзінің және оның әрекеттерінің абзалдығында және жетілгендігінде деген мағынада айтамыз. Егер осы екеуі (жақсы мінез-құлық пен ақыл-күші) бірдей болып келсе, біз өз бойымыздан және өз әрекеттерімізден абзалдық пен

жетілгендікті табамыз және осы екеуінің арқасында біз ізгі, игілікті және қайырымды адам боламыз. Біздің өмір бейнеміз қайырымды, ал мінез-құлқымыз мақтаулы болады» [2].

Әл-Фараби өзінің арқа сүйер ұстазы Аристотельдің философиясын меңгеру үшін тоғыз шартты негізге алғаны туралы «Философияны үйрену үшін қажетті шарттар жайлы трактатында» көрсеткен. Мұндағы мақсат - тұтастықты, ақиқатты, ізгілікті, жаңа игілік көздерін іздестіру, соған қол жеткізу. Әл-Фараби ортағасырлардағы ғылым мен мәдениеттің дамуына көптеген еңбектер жазды. Ол ғылым мен қоғамның дамуында көптеген утопиялық ой-тқжырымдарын өзінің «Қайырымды қала тұрғындарының көзқарасы» деген еңбегінде көрсетті. Бұл еңбекте Әбу Насыр қоғам басшыларын сынға ала отырып, олардың ғылым мен мәдениет саласындағы еңбектеріне тоқталады. Ол өзінің қоғамдық ойларын дамыта келе, қоғамның дамуына үлес қосатын ғылымның әдістемелік мәселелеріне де ерекше мән берді.

Шығыстың ортағасырлық ойшылдарының педагогикалық идеялары, олардың білім, адамгершілік, баланың қалыптасуындағы отбасы мен мұғалімнің рөлі, тәрбие түрлері туралы ортақ ойлары олардың философиялық дүниетанымынан туындайды. Олардың адам тұжырымдамасын жасауға және оның Жердегі орнын түсінуге қосқан үлесі баға жетпес. Адам табиғатына деген гуманистік көзқарастарымен бөлісе отырып, шығыстың энциклопедист - ғалымдары жалпыадамзаттық бақытқа жетуге тырысты. Олардың идеяларының едәуір бөлігі еуропалық Қайта өрлеу, Ағартушылық және одан кейінгі барлық дәуірлердің педагогикалық теориялары үшін іргетас болды.

Нәтижелер мен талдау. Ортағасырлық ойшылдардың ұлы еңбегі олардың гуманизм, ағартушылық және өзара сыйластық идеяларына негізделген жалпы адами, қоғамдық және мемлекеттік даму туралы ойларын білдіруінен тұрады. Бұл ғалымдар жоғары академиялық ұтқырлықпен ерекшеленді және Шығыстың әртүрлі елдерінде ғылыми білімдердің қалыптасуында, аймақтар мен континенттер арасындағы өзара алмасудың кеңеюінде және жалпы әлемдік өркениеттің дамуында маңызды рөл атқарды. Әл-Фараби философиясы - Шығыс пен Батыс идеяларының синтезі. Оның идеяларын терең зерттеу және өзектендіру Шығыс пен Батыс арасындағы диалогты толық және тұтастай түсінуге ықпал етеді. Қазақстан шығыс пен батыс мәдениеттерінің қиылысында, ұзақ жылдар бойы өзара әрекеттесіп, ынтымақтастықта, өзара байытылған тарихи кеңістікте орналасқан. Ұлы ойшылдың жеке өмірбаянының түркілік тегі, философиялық ойдың ислам мәдениеті топырағында дамуына мүмкіндік беруі оның абыройын нығайтты, өйткені әл-Фараби мұрасы философиялық ақыл-ойдың полисемантикалық ой кеңістігінде жұмыс жасау қабілетінің белгісі болды [3].

Біз философтың «ақыл ізгілігіне» үлкен мән беретіндігін түсінуіміз керек. Атап айтқанда, философ ең жетілдірілген ақыл-ой қасиеті ұзақ уақытқа есептелген халыққа, адамдарға және қалаларға қамқорлық жасау деп санайды. Одан кейін әр өнер түріне, әрбір үйге, жеке адамға күнделікті өмірде қолданылатын ақыл-ой қасиеттері жалғасады. Бақыт, адамның адамгершілік тұрғыдан кемелденуі, оған жетудің жолдары мен тәсілдері туралы мәселе ұлы ғалым әл-Фараби дәуіріндегі проблемалық мәселелердің бірі болды. Бүгінгі күні бұл мәселе өзектілігін жоғалтқан жоқ. Муаллимус Соняның айтуы бойынша бақыт-адам инстинкті түрде ұмтылатын жетілудің бір түрі. Атап айтқанда, ол игіліктер арасында «бұл адам ең алдымен ұмтылатын ең ірі бақуат және ең мінсіз мақсат» деп жазады. Фарабидің пікірінше, адамның кемелденуі, оның ізгіліктерінің қалыптасуы бүкіл өмір бойы жалғасатын және өліммен тоқтайтын үдеріс. Философ адамгершілік қасиеттер санатына темперамент, батылдық, жомарттық және әділеттілікті жатқызады. Бірақ Фараби толық кемелденуге ақылға қонымды ізгілік болған кезде ғана қол жеткізуге болады деп санайды.

Қорытынды. Әбу Насыр әл-Фараби өзінен кейінгілерге бай шығармашылық мұра қалдырды. Талай-талай тарихшылар мен философтар оның жазған трактаттарының санын анықтамақ болып талпынып келеді, бәрі бір тоқтамға келе алған жоқ. Әбу Насыр әл-Фарабидің кітаптары, ондағы көптеген туынды еңбектерін дүние жүзінің ең ірі

кітапханаларынан табуға болады. Атап айтқанда Мәскеудің, Санкт-Петербургтің, Ташкенттің, Бейруттың, Душанбенің, Бакудың, Қазанның, Дамаскінің, Стамбулдың, Берлиннің, Лондонның, Париждің, Мадридтің, Нью-Йорктың мемлекеттік кітапхана қорларында сақталып келе жатыр. Оларды іздестіріп жарыққа шығару, халықтың игілігіне айналдыру – келешекке міндет, ел алдында парыз.

Сонымен, ойшыл әдептілік пен ойшылдық, адамгершілік пен парасаттылықтың байланысын атап көрсетеді, оны мойындамайтындарды сынады. Осы ұғымдардың бірлігі мен олардың өзара байланыстылығынан шыға отырып, ол кемел адам мен ізгілікті қоғамның гуманистік мұраттарын түсіндіреді. Бақытқа жетелейтін шынайы адамгершілік кемелдік пен білімнің көрінісі - Фараби философиясының негізгі идеясы.

Әдебиеттер тізімі:

1. З.С.Сатбаев. Әл-Фарабидің тәрбие саласындағы ой пікірлері. Әл-Фарабидің 1130 жылдығына арналған Халықаралық ғылыми-теориялық конференцияның материалдары. – Алматы: ҚАЗАқпарат. 12-қазан, 2001ж. Б. 191
2. Әл-Фараби. Әлеуметтік-этикалық трактаттар. А., 1975. ББ. 11-12
3. Усманова У.С. Вклад среднеазиатского ученого Абу Насра аль-Фараби в развитие мировой философской мысли. // Молодой ученый. № 3, 2018.

Аннотация: В статье описаны философские взгляды великого ученого, просветителя, философа своего времени аль-Фараби. В них отражены мировоззренческие взгляды мыслителя, его идеи по улучшению мира и развитию подрастающего поколения. В педагогических воззрениях мыслителя были затронуты проблемы воспитания молодежи, которые не теряют актуальности и по сей день. В трактатах ученого прослеживается синтез философских идей Востока и Запада и именно этот факт является рациональным зерном и центром всей философии великого мыслителя. Раскрывается суть подхода мыслителя к проблеме языка, затрагивается вопрос о месте и роли воспитания в классификации наук, систематизированной подчеркивается важность исследований ученого для современной педагогики и психологии. Философия аль-Фараби - яркое воплощение основных позиций учения того времени. Ученый стремился познавать мироустройство. Основные позиции своей теории познания он изложил во многих своих трактатах. Аль-Фараби предложил эту систему как основу высшего образования. На вершине наук, по его мнению, находится языкознание, далее идут логика, математика, физика, метафизика, политика. Статья раскрывает философские идеи просветителя как синтез идей Востока и запада.

Ключевые слова: наследие Аль-Фараби, просвещение, интеллектуальная культура, педагогические проблемы, педагогические взгляды, культурный центр, гуманизм, философский подход, развитие личности, нравственность и добропорядочность, проблема воспитания.

Abstract: The article describes the philosophical views of the great scientist, enlightener, philosopher of his time al-Farabi. They reflect the worldview of the thinker, his ideas for improving the world and developing the younger generation. In the pedagogical views of the thinker al-Farabi, the problems of raising the younger generation, which do not lose their relevance to this day, were touched upon. In the treatises of the scientist, a synthesis of the philosophical ideas of the East and West is traced and it is this fact that is the rational grain and center of the entire philosophy of the great thinker. The thinker's approach to the problem of language is revealed, the question of the place and role of education in the classification of sciences is raised, the systematized emphasis is placed on the importance of the scientist's research for modern pedagogy and psychology. At the top of the sciences, in his opinion, is linguistics (writing, reading and poetics), followed by logic, mathematics, physics, metaphysics, politics. The article reveals the philosophical ideas of the enlightener as a synthesis of the ideas of the East and West.

Keywords. Al-Farabi's heritage, enlightenment, intellectual culture, pedagogical problems, pedagogical views, Cultural Center, humanism, philosophical view, personal development, morality and reasonableness, the problem of Education.